

Kietlen ösvények és méltó emlékezet – A roma identitást meghatározó roma emlékhelyek hatása a pozitív identitásra és az érdekérvényesítésre

Setét Jenő

Az interpretáció már önmagában hatalmi pozíció, ezért nagyon sok kiegészítést, közbevetést nem is tennék Setét Jenő roma emberi jogi aktivistával készült interjú elé. A roma identitást meghatározó társadalmi és hatalmi tényezőkről beszélgettünk a roma emlékhelyek identitást meghatározó szerepén és az emlékhelyek állapotának és arányának a többségi társadalom által a romák helyét kijelölő szimbolikus jelentésén keresztül. A roma emlékhelyek közösségi identitást alakító szerepéről folytatott beszélgetésünk valójában egy olyan csatorna, amelyen keresztül az aktivizmus gyakorlati tapasztalataiból kialakult rendszerszintű komplex elméleti megközelítés is felvázolható, amelyet az Idetartozunk Egyesület képvisel a közösségekben végzett tevékenységei során.

Az Idetartozunk Egyesület széleskörű és országos roma közösségi hálózatból alakult ki, intenzív közösségi kapcsolódásokkal. Hogyan kapcsolódik ez a munka az emlékezetpolitikai tevékenységekhez, és milyen hatása van az emlékezetpolitikának a konkrét, közösségi folyamatokra?

Setét Jenő: Az Idetartozunk Egyesület 6 év informális működés után vált formális egyesületté. A romák egyenjogúságáért küzdő emancipációs szervezetként határozzuk meg magunkat, akik nagyon mélyen elkötelezettek az emberi jogok és egy jogállamra épülő nyugatias szabad társadalom eszménye mellett. Az Idetartozunk Egyesület a szó klasszikus értelmében nem végez helyi közösségfejlesztő munkát. Nem arról van szó, hogy megjelenünk egy közösségben és onnantól kezdve több hónapon, vagy éven keresztül jelen vagyunk – ez hiányzik is a mi életünkben. Erre nincs kapacitásunk, bár tudásunk volna. Máshogy alakult a profilunk és a működésünk. Leginkább érdekvédelmi akciókat szoktunk indítani, és olyan roma közösségi megmozdulásokat szervezünk, melyekbe a különböző települések nagy számban csatornázódnak be. Arra építünk, hogy a munkánkkal követhető mintákat adunk a helyi roma közösségeknek az emberi méltóság és az identitás melletti kiállásban. Említhetem itt a Roma Büszkeség Napja rendezvények megrendezését, és emberi jogi, társadalmi megmozdulásunkat, melyekhez számtalan település csatlakozik az ország minden pontjáról. Azt gondoljuk, hogy ezekkel az átadott értékekkel a helyi közösségek működését is lehet befolyásolni, de nem sorolom magunkat a klasszikus közösségfejlesztő szervezetek közé.

Az emlékezetpolitikai programok hogyan kapcsolódnak az érdekvégyesítéshez a munkátokban?

Munkánkban – és a személyes meggyőződésem szerint is – az a kiindulási pontunk, hogy bár a formális jogszabályok szintjén egyenlőség van, a valóságban nincs egyenlőség. Az emlékezetpolitika azért válik fontossá számunkra, mert az emlékezetpolitikai történések meghatározzák egy adott közösség identitását. Az identitásról azt gondoljuk, hogy az egy hatalmi kérdés abból a szempontból, hogy meghatározó ki dönti el, és kinek a kezében van az alakítás, befolyásolás lehetősége és eszköztendszere. A romák esetében azt látjuk, hogy két különböző identitásról beszélünk: van egy belső roma identitás, amiben azt gondoljuk, hogy szépek, tiszteltre méltóak és egyenrangúak, vagyunk – és van a többség által, nélkülünk mesterségesen létrehozott társadalmi roma kép, amely rendszerint antiszociális, deviáns, bűnöző, támogatásra ácsingózó csoportként jeleníti meg a romákat. Ezzel a képpel nem értünk egyet, nem tudunk azonosulni.

Azt látjuk, hogy a romák identitása a többség kezében van. Ezt a helyzetet tapasztaljuk, de nem fogadjuk el. Azt gondoljuk, hogy az identitásunk alakítása a mi feladatunk, és mi ebben a tekintetben rendkívül demokratikusak vagyunk, mert az identitás megjelenítésének bármelyik konstrukcióját elfogadjuk: azt is, ha valaki csak magyarnak vallja magát, azt is, ha valaki csak cigánynak vallja magát – én pedig személyesen egyszerre vallom magamat magyarnak is, meg cigánynak is, nem tekintünk erre a kérdésre úgy, mint választóvonalra a roma közösségen belül. Azt viszont nem fogadjuk el, hogy a többség kénye-kedve szerint alakítsa a társadalmi

roma képet, és tartsa ezáltal távol a roma emberek tömegeit a valódi egyenlőségtől és a társadalmi boldogulástól.

A cigányokkal kapcsolatban is működnek a sztereotípiák és a kirekesztés: a többség jelen pillanatban Magyarországon elfogadja, jó néven veszi, ha a cigányok szórakoztatják őket a könnyűzenei iparban. Azt már nem szeretik, ha az állam és az önkormányzatok által fizetett közalkalmazottak körében a társadalmi arányoknak megfelelő reprezentációt követelnek maguknak a roma emberek, vagy ha azt képviseljük, hogy jelen kell lenni a magyar történelemoktatásban a romák történelmének is. Ha pedig arra mutatunk rá, hogy Magyarországon létezik hatszáz rezervátumszerű gettó, ahol a cigány emberek tömegei az állampolgári jogon járó közszolgáltatások teljes hiányával néznek szembe, ideértve az infrastrukturális, a szociális szolgáltatásokat, akkor arra mindenki igyekszik elfordítani a tekintetét. Ezeknek a társadalmi ügyeknek a megoldásához véleményem szerint szükség van egy hatékony, jól szervezett roma mozgalomra, menetközben arra jöttünk rá, hogy ez elképzelhetetlen pozitív roma identitás nélkül.

fotó: Roma Sajtóközpont

Mit értesz azalatt, hogy pozitív roma identitás a mozgalom feltétele?

A romák identitása a többség kezében van, ezért a romák identitása is egy furcsa identitás, amelyben az egyén önmagára vonatkoztatva nem tartja igaznak a romákhoz kapcsolódó társadalmi sztereotípiákat, de a más településen élő romákra, vagy a roma közösség egészére már igaznak gondolják a romák is. A romák, bár áldozatul esnek a kirekesztésnek, a rasszista vagy sztereotip gondolkodásnak és az ebből következő hétköznapi gyakorlatoknak és politikai magatartásoknak, ugyanolyan mértékben osztoznak a romákat sújtó társadalmi sztereotípiák ismételtetésében, kivéve, ha személyesen az érintettek. Egy ilyen identitással nem lehet hatékony emancipációs és érdekérvényesítő mozgalmat szervezni, hiszen ha nem szeretem a saját közösségemet, nem gondolom, hogy a szó valódi értelmében bármiféle közösségem volna a nyolcszázéves cigány emberek tömegével, akkor nem alakul ki sem a szeretet, sem az együttérzés. A véleményem szerint a pozitív roma identitás az előfeltétele annak, hogy a társadalmi érdekérvényesítésben sokkal hatékonyabbak legyenek a romák.

Ennek meghatározó eleme az emlékezetpolitika, amelyre a jelenleg folyamatban lévő kezdeményezésünk és kutatásunk, a roma emlékhelyek összegyűjtése épül. A rendszerváltás óta nem volt egy olyan adatbázis, amely tartalmazza, hogy hol vannak roma emlékhelyek, milyen roma emlékhelyek vannak – mi, az Idetartozunk Egyesület és a támogató Tom Lantos Intézet – pedig úgy gondoltuk, hogy ez egy rendkívül fontos erőforrás, amellyel foglalkoznunk kell, és azt tapasztalom, hogy a roma közösségek mindenütt az országban nagy örömmel veszik, hogy mi végezzük ezt a munkát. Nagyon izgalmas, mert igazából kézről kézre adnak a településeken a cigány emberek. Tehát ha van egy helyszínről tudásom, akkor elmegyek, megnézzük az emlékhelyet, rögzítjük, lefotózzuk, beszélünk helyiekkel, hogy hogy jött létre, majd megkérdezzük, hogy hol ismernek még a környéken hasonlókat, és elirányítanak minket a konkrét településre, a konkrét utcába, helyi szereplőhöz – egyfajta hólabda effektusként működik.

Mennyiben közösségiek ezek a helyek – vagy éppen hogyan nem tudnak azok lenni? Mennyiben van kapcsolódásuk azoknak a helyi roma közösség tagjainak ezekhez az emlékhelyekhez? Mit jelent számukra? Hogyan van erről közös tudás?

Az érdekvédelmi és emberi jogi munkánk során azt tapasztaljuk, hogy a reprezentációt biztosító emlékhelyek nagy része olyan elkülönítésnek vannak kitéve, mint maguk a roma emberek. Magyarországot 2008-2009-ben megrázta egy rasszista sorozatgyilkosság, amelynek során hat cigány embert lemészároltak, több százat megsebesítettek, és ennek során egy 5 éves kislány is megöltek az édesapjával együtt. A roma mozgalom által kezdeményezett emlékhelyek esetében jellemző, hogy kizárólag a helyi cigány önkormányzat épületén hajlandóak neki helyt adni, vagy a helyi temetőben. Nekem az az álláspontom a temetőkről, hogy nem azok az igazi reprezentációs felületei az emlékezetpolitikának, és a közös társadalmi tudás sem fog így kialakulni.

Sajnos azt is tapasztaljuk, hogy egy-egy ilyen emlékhelyről a helyi roma közösségnek sincs széleskörű tudása. Úgy látom, hogy létezik Magyarországon egyfajta roma mozgalom, de attól, hogy egy roma aktivista, vagy a szervezete létrehoz egy emlékhelyet, még nem feltétlenül kerül be még a helyi roma közösség életébe sem, de a helyi többség életébe végképp nem. A szegregáció és elkülönítés szimbolikus megjelenítései ezek a tendenciák, a roma emlékhelyek leképezik a társadalmi megkülönböztetést – hozzáférést és hozzáférhetővé tételt is blokkoló többségi hozzáállást.

forrás: Szeretlek Salgótarján facebook oldal

Milyen jellegűek ezek az emlékhelyek?

Jellemzően három típust lehet megkülönböztetni. A rendszerváltás körül kezdtek el létrejönni a Roma Holokausztnak emléket állító emlékhelyek. A másik tendencia, hogy mivel a roma szervezetek, roma önkormányzatok és közösségek anyagi erőforrások hiányában vannak, ezért kopjafát, vagy emléktáblát állítanak, ami a legolcsóbb megjelenési forma egy szobor létrehozásához képest. Ott találtunk szobrokat, ahol a többség állít emléket, jellemzően a roma zenészeknek, ilyen például szegeden a Dankó Pista szobra, ami azt is mondhatjuk, hogy a többi emlékhelyhez képest monumentális.

Mi is állítottunk például a bátonyterenyi cigány közösséggel Salgótarjánban Danyi Zoltánnak emléktáblát, akit 1992-ben a munkából hazafelé 32 évesen a rendszerváltás után megjelenő skin-head mozgalmak körébe tartozó támadók halálra vertek. Azt is mondhatnánk, hogy ő volt a rendszerváltás utáni gyűlöletcselekedetek első halálos áldozata, akinek 28 év késéssel sikerült emléktáblát állítani. Bár 1992-ben 20 éves aktivistaként tudtunk az esetről, megdöbbenett minket, elszörnyedtünk, de tavaly jutott el eddig a mozgalom. Mi is emléktáblát tudtunk csak létrehozni, mert erre volt anyagi kapacitásunk.

Itt említhetem még Puczi Béla tiszteletére állított emléktáblát a Nyugati pályaudvar falán, amit először nem akartak engedélyezni, de civil nyomás hatására sikerült megvalósítani. Annyi a fejlemény ezzel kapcsolatban, hogy 2021. április 28-án a Roma Kultúra Világnapján avattuk fel a Nyugati pályaudvar melletti parkoló területét Puczi Béla térére. Ez látszólag egy kicsi dolog, de rendkívül fontos, mert az életem 50 éve alatt nem láttam arra példát, hogy a romák által

kezdeményezve egy cigány hősről nevezzenek el egy nem szegregált közterületet. Arra van példa, hogy a többség a cigánysoron, vagy telepen az utcát Dankó Pista utcának nevezi el, de arra nincs példa, hogy egy nem szegregált közterületet egy cigány hősről nevezzenek el. Ezzel is egyet előre léptünk a roma reprezentációhoz, és ezáltal egy követhető mintát is mutatunk a helyi közösségek számára.

A feltáró kutatásokat még nem zárult le, de van olyan emlékhely, amelyet kifejezetten szimbolikusnak tartasz, ami téged is megdöbbentett?

Azok az emlékhelyek, amelyek ott létesültek, ahol korábban a romák éltek, rendkívül drámai társadalmi folyamatokat mutatnak meg. Láthatóvá teszik milyen volt a romák kirekesztettsége hatvan évvel ezelőtt: be sem tehették a lábukat az adott településre, embertelen körülmények között éltek a településtől távol egy erdőben, vagy egy völgyben. Leképezik hogy hogyan alakul az a társadalmi mozgás és folyamat, ahogy bekerültek a településre – ott is csak a perifériára – és kialakul egy cigány többségi utca, és ahogy nem engedik be a települések szerves és integrált módon őket. Ezek nagyon megrázóak, érzelmileg is megérintett, miközben ezeket az emlékhelyeket tekintetem át, kerestem őket, személyesen gyalogoltam eszméletlen körülmények között, kilométereket. Olyan volt, mintha egy dél-afrikai vagy észak-amerikai rabszolga filmeket néznék. A történelmünknek és a létezésünknek egy olyan szegmensével találkoztam, amit én korábban nem éltem meg. Egy panellakásban felnőve, romák és nem romák között, az én személyes életem történetében megrendítő volt találkozni olyan emlékhelyekkel, amelyek egy településtől messze lévő völgyben a puszta közepén voltak kirakva. Ezeket az emlékhelyeket olyan romák kezdeményezték, akik az őseiknek akartak emléket állítani.

Bár 18 éves koromtól napi szinten részese vagyok a roma mozgalomnak, egy csomó emlékhelyről én magam sem tudtam. Ezek az információk és tudások eddig nem kerültek összegyűjtésre és rendszerezésre. Amiről tudtam, azzal kapcsolatban is érnek meglepetések.

Már fiatalkoromban is hallottam a kemencei kopjafáról. Ezt az 1782-es pogrom-szerű kivégzések emlékére állították, amelynek során cigány embereket parasztok megevésével, kannibalizmussal vádoltak. Több tucat cigányt kivégeztek, mire az uralkodó József utasítására abba hagyták a kivégzéseket, mert kiderült, hogy nem követtek el ilyen bűncselekményt. Rendkívül érdekes, mert az egypártrendszer idején, 1982-ben a kétszázadik évfordulón a roma aktivistáknak sikerült egy emlékhelyet állítaniuk, miközben a rendszer tagadta a cigányok, mint etnikai közösség létezését. Az elmúlt harminc évben nem láttam ezt az emlékhelyet egyszer sem, bár olvastam róla, tudtunk róla a mozgalomban. A kutatásban elindultunk megkeresni Kemencén az emlék kopjafát, és egészen kalandosra sikerült, már-már filmszerű eseménysorozat lett belőle. Órákig tartó kocsikázás ellenére sem találtunk sem a településen, sem a közelében az emlékhelyet. Beszéltem olyanokkal, akik 1982-ben résztvevői voltak az emlék kopjafa állításának, de nem tudtak pontosan navigálni minket. A keresés közben egy erdei úton találtunk egy idős bácsit, aki korábban erdészként dolgozott. Ő mindent tudott az 1782-es cigány ellenes pogromról, az ezt feltáró, kötetet megíró helytörténész bácsiról is, és az útmutatása alapján megtaláltuk az emlékhelyet az aszfaltozott úttól kb.1 km távolságra befelé az erdőben, egy magángazdaság elkerített földterületén. Az emlékkopjafához fizikai közelségbe nem tudtunk eljutni, de lefotóztuk, és elküldtük dr. Bársony Jánosnak azonosításra, aki részese volt az emlékkopjafa állításnak. Egy kerítésen kívülről tudtuk megnézni, ahova egy erdősávon átvágva jutottunk, elhullott szarvasok, állattetemek mellett – teljesen dzsumbujszerű körülmények között.

Mit adott neked ez a feltáró munka – mert a sok mozgalmi munka mellett a pozitív identitás kapcsán említetted együttérzés és érzelmi kapcsolódás fontosságát. Az elmondottak alapján olyan, mintha neked is adott volna ehhez újabb rétegeket, megélést, kapcsolódást...

Nagyon szerencsésnek érzem magam, amikor belegondolok, hogy valami úttörő munkát végzünk az emlékhelyek összegyűjtésével akár a közösségünknek, akár a honfitársi közösségünknek – értem ez alatt az ország egészét – értéket teremtünk és adunk át. Ebben a munkában a jövőnek dolgozunk, az utánunk jövő nemzedéknek sokkal könnyebb dolga lesz, ha létrejön a kutatás eredményeként az emlékhelyek adatbázisa és rendszerezése. Át tudjuk majd nézni, hogyan alakul a roma emlékhelyek száma, hogyan kerülnek gondozásra. Itt emlékeztetnék arra, hogy a magyar nemzeti emlékezetpolitikának meghatározó része pl. a hadisírok, nemzeti emlékezeti helyek ápolása, karbantartása. Ez még egy olyan feladat a roma mozgalom számára, amit a roma emlékhelyek tekintetében még ki kell alakítania és el kell ismertetnie. Lelkileg nagyon jól élem meg, mindig is fontos része a munkánknak, hogy terepen dolgozzunk, helyi közösségekkel és helyi emberekkel. Nagyszerű élmény, ahogy segítik a munkánkat.

Amikor felfedezünk egy-egy emlékhelyet, alkotást, amiről nem tudtunk, bennünk is érzelme-
ket hoz elő.

Az Idetartozunk Egyesület és a Tom Lantos Intézet roma emlékhelyeket feltáró kutatásának
eredményeiről készült tanulmány 2021. júliusában készül el.

Szerző:

Setét Jenő: roma polgárjogi aktivista, az Idetartozunk Egyesület vezetője, a roma mozgalom
aktivistája. Számos emberi jogi és esélyegyenlőségi szervezet külső munkatársa, a romákat
érintő társadalmi párbeszéd aktív szereplője, véleményformálója.